

اظهار نظر کارشناسی درباره: مصوبات اخیر مدیریت صید فانوس ماهیان در دریای عمان

چکیده

صید فانوس ماهیان طی سالیان اخیر موجب بروز مشکلات و تخلفات متعدد شده و نارضایتی شدید جامعه صیادی سواحل دریای مکران را به دنبال داشته است. در این راستا با توجه به ضرورت بازنگری در مدیریت بهینه این ذخایر و با پیگیری فراکسیون محیط زیست مجلس شورای اسلامی کارگروهی حول این موضوع شکل گرفته و مصوب شد ذخایر فانوس ماهیان به مدت ۲ سال آیش و پایش شده و سپس نتایج حاصله توسط مؤسسه تحقیقات علوم شیلاتی کشور به کارگروه ارائه و تصمیم گیری شود. لذا مصوب شد از ابتدای آذرماه امسال سازمان شیلات با تأمین اعتبارات و امکانات فیزیکی، بررسی های خود را در خصوص میزان ذخایر فانوس ماهیان آغاز کرده و پس از ۲ سال نتایج حاصله را جهت تصمیم گیری ارائه نماید. مرکز پژوهش های مجلس در مورخ ۱۳۹۷/۸/۱۱ اقدام به انتشار گزارشی تحت عنوان «بررسی مدیریت صید فانوس ماهیان در دریای عمان» نموده بود. نتایج این گزارش نشان می دهد که حداکثر برداشت پایدار ذخایر فانوس ماهیان بیش از ۵۰۰ هزار تن است که بسیار بیشتر از میزان صید شده طی سالیان اخیر است. معضل اصلی که موجب بروز لطمات و صدمات فراوان به برخی ذخایر ماهیان دریای عمان شده تخطی این شناورها از صید قانونمند و تعیین شده برای آنان بوده است. علاوه بر این طی ۴۵ سال گذشته، ده ها بار این ذخایر از طرف سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، کشور کره شمالی، شیلات ایران و مؤسسه تحقیقات شیلات بررسی شده اند و هیچ گونه ابهامی در خصوص میزان ذخایر، پراکنش زمانی و مکانی و همچنین روش صید و صیادی وجود ندارد. لذا تکرار این مطالعات هدر دادن زمان و سرمایه و تحقق برنامه های توسعه ای شیلات کشور است. بر این اساس تخصیص هر گونه اعتبار اضافی در بودجه سال ۱۴۰۰ برای شیلات ایران جهت استفاده از روش های جایگزین ترال مانند لانگ لاین و جیگینگ ضرورتی ندارد.

مقدمه

وجود ذخایر فانوس ماهیان در آب های ایران منحصراً در دریای عمان بوده و میزان توده زنده آنها در اعماق ۵۰ الی ۳۰۰ متری به چندین میلیون تن می رسد.^۱ با توجه به برآورد مؤسسه تحقیقات شیلات، میزان حداقل بهره برداری سالیانه پایدار از ذخایر برداشت نشده و کمتر دست خورده فانوس ماهیان، حداقل حدود ۳۰۰ هزار تن در سال برآورد شده است

معاونت مطالعات زیربنایی

مشخصات گزارش

شماره مسلسل:

۲۵۰۱۷۴۹۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۰/۲/۸

که باید در اعماق زیاد و دور از ساحل و در صیدگاهی که به همین منظور مشخص شده اند، صید شوند. به دنبال بروز مشکلات و تخلفات متعدد در خصوص صید فانوس ماهیان، مرکز پژوهش‌های مجلس در مورخ ۱۳۹۷/۸/۱۱ با بررسی‌های دقیق کارشناسی و اتکا به اعداد و ارقام مستند میزان صید و ترکیب گونه‌ای، گزارشی تحت عنوان «بررسی مدیریت صید فانوس ماهیان در دریای عمان» را منتشر کرد. این گزارش طی بررسی سابقه کار و روند آن، پیشنهادهایی برای بهبود فعالیت‌های صید و صیادی فانوس ماهیان ارائه کرد. در این گزارش پیشنهاد شد صید صرفاً به مدت ۶ ماه متوقف شده و سپس ناوگان صیادی بر مبنای تعیین تعداد شناورهای فعال متناسب با توان ذخایر، محدوده‌های زمانی و مکانی صید و میزان صید گونه‌های همراه خصوصاً ماهی یال‌اسب و شبه شوریده، ساماندهی و مدیریت شوند. طبق مصوبه اخیر کارگروه فراكسیون محیط‌زیست، چند موضوع مورد تصویب قرار گرفت که در این گزارش به صورت اجمالی هر مورد اشاره و نظر این مرکز در خصوص آن ارائه می‌شود.

بررسی مصوبات کارگروه مدیریت صید فانوس ماهیان

• نظر به ضرورت بازنگری در مدیریت بهینه این ذخایر کارگروه تصویب نمود: «به مدت ۲ سال اقدام به آیش و پایش ذخایر فانوس ماهیان شده و سپس نتایج حاصله توسط مؤسسه تحقیقات علوم شیلاتی کشور به کارگروه ارائه و تصمیم‌گیری نهایی شود». مجموع فانوس ماهیان صید شده طی سالیان اخیر کمتر از ۱۰۰ هزار تن بوده است. این در حالی است که حداکثر برداشت پایدار سالیانه ذخایر فانوس ماهیان بیش از ۵۰۰ هزار تن است؛ این مسئله بدین معناست که ذخایر فوق همچنان بکر و بسیار کمتر از حد مجاز بهره‌برداری شده‌اند.^۱ لذا به نظر می‌رسد که صید این گونه نیاز به هیچ‌گونه آیش و پایش جهت احیا و بازسازی ذخیره جمعیت ندارد. علاوه بر این اقدام باعث می‌شود تا بهره‌برداری از این ذخایر با ارزش به تعویق افتاده و وابستگی به واردات آرد ماهی همچنان ادامه یابد. باید توجه نمود که مشکل اصلی در این حوزه که موجب بروز لطمات و صدمات فراوان به برخی ذخایر ماهیان دریای عمان (نظیر انجام ترال کف غیرقانونی و برداشت بی‌رویه ماهی یال‌اسب) گردید، تخطی این شناورها از انجام صید قانونمند و تعیین شده برای آنان بوده است. لذا چالش و مسئله اصلی مورد توجه قرار نگرفته و مطمئناً با توجه به ناتوانی شیلات در کنترل و قانونمند نمودن صید پس از سپری شدن ۲ سال نیز این تخلفات همچنان ادامه خواهد یافت.

• در کارگروه مربوطه همچنین مصوب شد: «با تأمین اعتبارات و امکانات فیزیکی، یک کشتی تحقیقاتی تجهیز شده و پس از رفع موانع، از ابتدای آذرماه امسال سازمان شیلات بررسی‌های خود را در خصوص میزان ذخایر ماهیان فانوس ماهیان آغاز نموده و پس از ۲ سال نتایج حاصله را جهت تصمیم‌گیری ارائه نماید». در این باره ذکر چند مطلب ضروری است. نخست آنکه طی ۴۵ سال گذشته، ده‌ها بار این ذخایر از طرف سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، کشور کره شمالی، شیلات ایران و مؤسسه تحقیقات شیلات بررسی قرار شده‌اند^۲ و در حال حاضر هیچ‌گونه ابهامی در خصوص میزان ذخایر، پراکنش زمانی و مکانی و همچنین روش صید و صیادی وجود ندارد. لذا تکرار این مطالعات هدر دادن زمان و سرمایه و مانعی برای تحقق برنامه‌های توسعه‌ای شیلات کشور است. (پیشنهاد می‌شود تا در این خصوص به گزارش جامع این مرکز در این خصوص و نتایج و رفرنس‌های ارائه شده در آن رجوع و با دقت بیشتری مورد توجه قرار گیرند تا پاسخ قریب به اکثریت این ابهامات مشخص شود). علاوه بر این اگر مؤسسه تحقیقات شیلات نیاز به بررسی

۱. همان.

۲. همان.

بیشتری در این خصوص دارد، با توجه به بوروکراسی‌های اداری موجود و جهت اجتناب از گذشت زمان و اسراف بودجه، از ۲ یا چند شناور تجاری موجود که دارای شرایط مناسب برای کارهای تحقیقاتی در این خصوص هستند، به مدت ۶ تا ۹ ماه استفاده نموده و از تجهیز شناور جدید جداگانه دیگر و تأمین منابع مالی جدید خودداری نماید. استفاده از شناورهای تجاری موجود دارای این مزیت است که شرایط واقعی صید که توسط این شناورها صورت می‌گیرد، رعایت شده و نتایج حاصله نیز طبعاً به واقعیت نزدیک‌تر خواهد بود. همچنین از نظر آماری، نتایج چند شناور فعال همزمان، دارای دقت و صحت بیشتری خواهد بود.

• علاوه بر موارد فوق، سازمان شیلات ایران در طی نامه‌ای به این مرکز (به شماره ۸۲-۸۱۸۴/۱۴۰۰ مورخ ۱۳۹۹/۹/۱۲) عملکرد بودجه‌ای خود را برای سال‌های ۱۳۹۸ و ۶ ماهه سال ۱۳۹۹ و پیش‌بینی بودجه را در سال ۱۴۰۰ بیان کرده است. این سازمان طی نامه فوق، در بند نخست افزایش اعتباری از مبلغ ۳۰۰۰۰ به ۲۲۰۰۰۰ میلیون ریال را جهت مقاصد مختلف نظیر ساماندهی و ممنوعیت صید ترالر در آب‌های جنوبی کشور و لزوم تغییر کاربری شناورهای ترالر به عنوان شناورهای پشتیبان و تغییر صید روش ترال با لانگ لاین و صید جیگینگ در لایحه بودجه عمومی کشور کرده است. همچنین در بند دوم، تقاضای افزایش اعتبار طرح مشابهی از میزان ۵۰۰۰۰ به ۲۵۰۰۰۰ میلیون ریال برای افزایش تولید آبزیان و مجدداً جهت حل مشکل شناورهای ترالر در خواست نموده است. در این خصوص، ضمن مخالفت صریح با بخش‌هایی از این افزایش، توجیهات لازم به شرح زیر ارائه می‌شود:

- شیلات ایران در دهه ۱۳۶۰ استفاده از صید آبزیان با روش ترال کف را برای کل آب‌های خلیج فارس و دریای عمان ممنوع اعلام نمود و در این خصوص برای صید میگو و ماهی یال‌اسب (عمدتاً در تنگه هرمز و بخشی از دریای عمان) استثنا قائل شد و تعداد شناورهای مجاز را نیز اعلام نمود. لذا متعاقباً هیچ‌گونه مجوز ترال کف دیگری صادر نگردید و بسیاری از شناورهای مازاد موجود یا تغییر روش دادند و یا از مدار خارج گردیدند. لذا در حال حاضر مشکلی به نام حل مشکل شناورهای ترالر وجود ندارد که نیاز به تخصیص بودجه‌ای برای آن باشد.

- مشکلی که اکنون به نام شناورهای ترالر مطرح است، مطلقاً بدون ارتباط با ترال کف است. روش دیگری از ترال به نام ترال میان آبی وجود دارد که از آن صرفاً برای صید موجودات میانی دریا از جمله ذخایر میان‌زی دریای عمان، خصوصاً فانوس‌ماهیان وجود دارد که تور استفاده شده از آن به هیچ‌وجه با بستر دریا بر خورد نمی‌نماید و معمولاً در اعماق بین ۵۰ تا ۲۰۰ متر باید کشیده شود. لذا مشکل پیش آمده در حال حاضر تغییر غیر قانونی و تخلف آشکار تغییر کاربری تور ترال میان آبی به ترال کف و صید ماهیان کفزی خصوصاً ماهی یال‌اسب و شبه شوریده در محدوده آب‌های باریک فلات قاره و لبه آن است. بدین صورت، هدف اصلی یعنی صید فانوس‌ماهیان در اعماق میانی دریا را برآورده ننموده و عملاً همان صید ممنوع ترال کف محسوب می‌شود. لذا باید این تخلف متوقف شده و فعالیت‌های صیادی کاملاً طبق آیین‌نامه تعیین‌شده سازمان شیلات در گذشته ادامه یابد.

- متأسفانه از همان ابتدا (آغاز دهه ۱۳۹۰) صدور مجوز به‌کارگیری شناورهای جدید تا تعداد حدود ۱۰۰ فروند برای صید فانوس‌ماهیان بدون توجه به توان تولید دریا و بدون ضابطه و با تخلف آشکار از طرف متولیان مربوطه صورت گرفته است. این اقدام منجر به بروز مشکلات حاضر و به‌خطر افتادن پایداری ذخایر با ارزش ماهیان کفزی این دریا شده است. مثال بارز این حالت، صدور مجوز بدون ضابطه برای صید ماهی در دریای کاسپین در دهه ۱۳۸۰ است که منجر به صید بی‌رویه و سقوط ذخیره با ارزش ماهی کیلکا گردید که بروز خسارات عدیده به حیات و ممت صیادان این دریا را به همراه داشت. متأسفانه این معضل همچنان ادامه دارد و این ذخایر به هیچ‌وجه به حالت قبلی برنگشته و احیا نشد.

- در همین راستا، طبق نظر ریاست مؤسسه تحقیقات شیلات ایران^۱ در سال ۱۳۹۷، طی گشت‌های انجام شده مشخص شده است که ذخایر دو گونه یال اسبی و شبه شوریده دارای نوسان بوده و داده‌های اخذ شده بیانگر کاهش محسوس ذخایر این دو گونه دریایی بوده است. همچنین، در جدیدترین بررسی انجام شده در دریای عمان، طبق نظر مسئول گشت کفزیان دریای عمان و عضو هیئت علمی مرکز تحقیقات شیلاتی آب‌های دور چابهار^۲ در سال ۱۳۹۹، شاخص فراوانی یا شاخص صید در واحد سطح کل (واحد تلاش) در حوضه مرکزی دریای عمان با ۸۱ درصد کاهش روبه‌رو بوده که می‌تواند به‌علت افزایش تعداد صیادان و شناورهای صیادی در منطقه باشد. همچنین در این گشت میزان فراوانی برخی گونه‌ها مانند کوسه ماهیان و سپر ماهیان و گونه ماهی یال اسبی، حلواسیاه، حلواسفید، سنگسر ماهیان و ماهی مرکب نیز تا ۸۰ درصد کاهش نسبت به سال ۱۳۹۲ داشته است. این امر به‌خوبی نشان می‌دهد که افزایش هر نوع تلاش صیادی فشار مضاعفی بر ذخایر ارزشمند دریای عمان وارد خواهد کرد که غیرقابل جبران خواهد بود.

- سازمان شیلات در نامه فوق پیش‌بینی تغییر کاربری این شناورها از ترال به صید لانگ‌لاین را نموده است که به‌نظر می‌رسد دارای منطقی و کاربردی نبوده و منجر به بروز معضل و فاجعه دیگری خواهد شد. **اولاً** با توجه به تخلف صورت گرفته پیرامون به‌کارگیری تعداد بیش از حد شناور (چه در تملک داخلی و چه در اجاره از کشورهای خارجی) - که در صورت مسئله‌تغییری ایجاد نکرده و صرفاً موجب انحراف از خطای اصلی شده است)، شناورهای مازاد باید بدون هیچ‌گونه تحمیل بودجه‌ای بر بیت‌المال، از رده خارج و یا اجاره آنها فسخ و یا فروخته شوند. بهای این خطای آشکار باید توسط مسئولان وقت ذی‌ربط و یا فعلی پرداخته شده و از خزانة دولت و بیت‌المال نباید برای آن هزینه‌ای متصور شد. **ثانیاً** ذخیره‌ای جهت برداشت توسط این شناورها در صورت تغییر به روش لانگ‌لاین وجود ندارد و تنها ذخیره موجود در این خصوص، تن ماهیانند که در حال حاضر یکی از صیدهای اصلی جامعه صیادی در دریای عمان و خلیج فارس را تشکیل داده و میزان ذخایر آنها بنا به دلایل مختلف از جمله صید پرساینرهای بخش خصوصی نسبت به گذشته کاهش محسوسی یافته و این ذخایر دیگر تحمل افزایش استحصال را به‌صورت انبوه ندارند^۳ مطمئناً اجرایی کردن چنین تصمیمی، نارضایتی شدید صیادان و جوامع بومی را به‌دنبال خواهد داشت و بر تنش‌های موجود خواهد افزود. **ثالثاً** در مورد تغییر روش این شناورها به صید جیگینگ شایان ذکر است که تنها آبری قابل صید با این روش، اسکوئید است که ذخایر قابل توجهی از آن در دریای عمان و به‌صورت پراکنده نیز در خلیج فارس وجود دارد. در دریای عمان تاکنون مجموعاً ۵ گونه شامل ۳ گونه اقیانوسی و ۲ گونه ساحلی شناسایی شده است که انواع رایج و فراوان آن شامل گونه اسکوئید هندی متعلق به آب‌های ساحلی و گونه اسکوئید پشت ارغوانی متعلق به آب‌های اقیانوسی است که گونه دوم صید ضمنی فانوس ماهیان محسوب شده و تاکنون توجه جدی به برداشت آن نشده است.^۴ طبق نظر ولی‌نسب (۱۳۹۱)، اسکوئید هندی در آب‌های ایران سالیانه ۵۰۰ تا ۷۰۰ تن صید و به خارج از کشور صادر می‌شود و ظرفیت برداشت تا ۱۲۰۰ تن در سال را داراست^۵ ولی طبق آخرین تحقیقات، در حال حاضر ذخایر گونه هندی تحت فشار است و ظرفیت افزایش ندارد.^۶ لذا باید به این نکته توجه کرد که بهره‌برداری بدون مطالعه و بی‌رویه از ذخایر اسکوئید دریای عمان،

1. <http://mana.ir/fa/news>

2. <https://www.irna.ir/news/83741492>

۳. گزارش ارزیابی ذخایر و ارائه راهکارهای مدیریتی در راستای بهره‌برداری پایدار از ذخایر آبزیان، مؤسسه تحقیقات علوم شیلاتی کشور، ۱۳۹۴.

۴. رجیبی‌پور، فرهاد و تورج، ولی‌نسب و سهراب، رضوانی‌گیل‌کلایی. شناسایی گونه‌های مختلف اسکوئید در آب‌های ایرانی دریای عمان، مجله علوم شیلاتی ایران، ۱۳۸۰.

۵. ولی‌نسب، تورج. بررسی وضعیت ذخایر فانوس ماهیان دریای عمان، مؤسسه تحقیقات شیلات ایران، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۹۱.

۶. بررسی مدیریت صید فانوس‌ماهیان در دریای عمان، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۷.

می‌تواند اولاً منجر به کاهش غیرقابل جبران ذخایر آن شده و ثانیاً موجب بروز تغییراتی در شبکه غذایی این دریا شده و کاهش جمعیت آبیانی که از این موجود تغذیه می‌نماید را به همراه داشته باشد. مثال بارز این امر ماهی یال‌اسب و ماهی هامور منقوط قهوه‌ای است که از اسکوئید تغذیه می‌کنند.^۱

جمع‌بندی و پیشنهادها

در خاتمه، با عنایت به مطالب بیان شده فوق، پیشنهادهای زیر توصیه می‌شود:

۱. اعمال تعطیلی ۲ ساله استحصال از ذخایر فانوس‌ماهیان و ممنوعیت شناورهای تراولر صید این ماهیان غیرضروری بوده و یک ممنوعیت ۶ ماهه جهت ساماندهی مجدد فعالیت‌های صیادی کافی است.
۲. آیش و پایش ذخایر فانوس‌ماهیان در دریای عمان لازم نبوده و جهت بهره‌برداری بهینه از این ذخایر، نیازی به پژوهش‌های تکمیلی و تخصیص اعتبار نیست و اطلاعات موجود تا حد زیادی جهت حصول به یک برنامه جامع مدیریتی کافی و وافی است.
۳. در صورت نیاز به مطالعات بیشتر، تخصیص اعتبار جهت راه‌اندازی شناور جدید تحقیقاتی برای بررسی ذخایر فانوس‌ماهیان ضرورتی نداشته و جهت صرفه‌جویی در وقت و اعتبار می‌توان بدین‌منظور از شناورهای موجود بخش خصوصی که دارای امکانات و تجهیزات لازم هستند، استفاده کرد.
۴. تعداد شناورهای تراولر صید فانوس‌ماهیان بیش از ظرفیت بوده و تعداد آنان باید کاهش و از فعالیت‌های صیادی خارج گردند. این افزایش بی‌رویه عملاً یک تخلف محسوب شده و مستوجب بررسی و بازخواست متولیان مسئول می‌باشد.
۵. تخصیص هرگونه بودجه برای تغییر روش صیادی شناورهای تراولر موجود فاقد توجیه بوده و ذخایر جایگزینی بدین منظور وجود ندارد. لذا تخصیص هرگونه اعتبار اضافی در بودجه سال ۱۴۰۰ برای سازمان شیلات ایران جهت استفاده از روش‌های جایگزین ترال مانند لانگ لاین و جیگینگ ضرورتی نداشته و این اعتبارات در صورت تأمین، باید صرف گسترش فعالیت‌های مهم دیگری نظیر توسعه پرورش آبی‌پروری نوین در خشکی و دریا شود.

۱ . محمودزاده، افشین. تعیین الگوی تنوع و پراکنش مکانی و زمانی ماهیان بسترزی دریای عمان (محدوده استان سیستان و بلوچستان)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۹۴.